

Məna üsyanı

Bəşər sivilizasiyasının yeni harmoniyası hələ axtarışdadır

Alban Berqin "Mələyin xatirələri"ni dinləyirəm. Başdan-ayağa qanunların və qanunlar bir yana dursun, adət etdiyimiz gözəlliklərin şərtini təşkil edən simmetriyanın alt-üst olduğu bir dünya! "Yeni Vyana klassikləri" deyə adlandırdığımız məktəbin amansız nümunələrindən biri! Qorxunc ifadə oldu - adət etdiyimiz gözəlliklər! Hara getdi barokkonun, klassizmin, romantizmin üçüncü harmoniyası?! Dördüncü ölçüyə nə zaman girdik? Bəlkə heç vizualizm dördüncü ölçünün var olduğunu?! Bu dadaistlər, bu futuristlər, bu kubistlər, bu sürrealistlər də hardan çıxdı?! Alt-üst olan iç dünyanın ürək bulandıran durumu gözəllər öndürkən, heç də uzaq tarix olmayan o dırnaqarası gözəlliyin həsrətini nə edək?!

Cavab biridir - o gözəllik əlbəttə ki, dırnaqarası deyil, sadəcə şərtidir. Düşünürəm ki, bəşər sivilizasiyasının yeni harmoniyası hələ axtarışdadır. Disharmoniya təsiri bağışlayan avanqard incəsənətin harmoniyası, zənnimizcə, hələ tapılmayıb və yaxud da tapılmaq üzrədir.

Ya da tam tərsinə - gözələrimiz və qulaqlarımız alışmış gözəlliklərdən qopma bilmir. Gözəl olan nədir? Gözəlliyin şərtləri, ölçüləri, parametrləri nədən ibarətdir? Onun bir alqoritm varmı? Ya bəlkə harmoniya, ahəng, uyum dediyimiz şeylər bizim insan icadımızdır? Tanrı icadı tamamilə başqa və bundan ölçüyəgəlməz dərəcədə daha genişdir? Şəksiz və şübhəsiz, bu, belədir. Ancaq hər şey öz faydalılıq əmsali ilə ölçülür. Təəssüf ki, Tanrı da bu əmsala daxildir. İnsanlar Tanrıdan nə qədər faydalana bilirsə, Tanrı o qədər vardır! Ancaq niyə təəssüf? Bəlkə bu, elə belə də olmalıdır? Bəlkə həmin o faydalılıq əmsali ehtiyacın və nəfsin yox, hesablanmış xoşbəxtlik sərhədlərinin müəyyənliyidir? Tanrı bundan artığını vermirsə, bəlkə heç bundan artığı yoxdur?

Ancaq üsyan və axtarış əbədi ehtiyac olduğu üçün öz oxu ətrafında fırlanıb, ancaq öz oxunun durduğu əvvəlki nöqtəyə bir daha qayıtmayan hər şey kimi gözəllik də hərəkətli və unutulandır. Əslində isə üsyan və axtarış ehtiyacdən çox, dialektikadır. Bəlkə ehtiyacın özü də elə dialektikanın bir parçasıdır?

Tələb zamanın üsyanıdır! Çünki zaman insan zəkasına möhtacdır. İnsan isə düşünlüdüyü qədər kiçik və keçici bir varlıq deyil. Mən isə bu "keçici" sözünə ayrı mənalar yükləyirəm; mənim üsyanıma görə, keçici olmaq müvəqqəti olmaq deyil. "Müvəqqəti" sözü ərəbcədəki "vaxt", yəni "vaxt", "zaman" sözü ilə eyni kökdəndir. Yəni müəyyən bir vaxt, bəlli bir zaman içərisində bulunan hər şey müvəqqətdir. Keçicilik isə bir vaxtdan, bir zamandan başqa bir boyuta, başqa bir aləmə keçməkdir. Çünki zaman dəyişikliyi ilə məkan dəyişikliyi bir-biri ilə qarşılıqlı reaksiyaya giren məfhumlardır və deməli, zaman dəyişikliyi məkanın, məkan dəyişikliyi isə zamanın təbdilinə yol açır. Bu pəncərədən baxdığımız zaman o "müvəqqəti" kəlməsi də başqa anlamlar kəsb edir. Belə ki, müəyyən bir vaxta, bəlli bir zamana sığın hər hansı bir nəsə digər vaxta, digər zamana keçid ala bilər. Nəticədə isə bütün hallar insanın əbədiyyətini təsdiq etmiş olur.

Hər şeyin üsyanı onun ölümdən doğan həyat şərtidir. Bəli, ölüm həyatın mayığıdır. Ölümün yolgöstərici işığında ehtiyac adlı gəmi, bizi üsyan küləklərinin, etiraz dalğalarının müşayiətində yeni limana çatdırır! Biz öldüyümüzü hiss etməyə qədər ölüyü! Yalnız ölümün nuru həyata və yeni doğuluşa səbəb ola bilər! Ölüm isə vaxtın üzərində, zamanın mühərriki ilə hərəkət edir. Yəni zamanın gəlmədiyində, ölüm yoxdur. Ölmək üçün yaşamaq lazımdır.

Yaranan bütün böyük və həqiqi sənət

əsərləri də öncə həyata, sonra ölümə meydan oxuyur. Həyat üsyan etməyən heç bir zəka sahibi dahi ola bilməz! Çünki üsyan edən əlinde iki şey vardır və ya olmalıdır; dağıtmaq və qurmaq. Ancaq nə dağıdan, nə də quran zamandan başqa deyil. İnsan zəkası, sadəcə bu zamanı gerçəkləşdirən bir ötürücüdür. Küləyin səsi olan dağlar, binalar, əşyalar, küləyin görüntüsü olan ağaclar, yarpaqlar, tozlar kimi. Maddə olmasa, hərəkətin bir əhəmiyyəti olmaz. Hər şey bir şeyə nəzərən mövcuddur - zaman zamana, məkan da məkana...

Üsyan isə ən ali, ən müqəddəs ehtiyacdır. Üsyan etməyənlər ən təbii ehtiyaclarını ödəyə bilməyən xəstələr kimidir ki, belə bir şey mümkün deyil. Çünki üsyan bizim zəkamızın deyil, bizim zəkamız üsyanın məhsuludur. Üsyanın əsl qaynağı isə dediyimiz kimi, zamandır. Zaman isə bizim hökmümüz altında deyil. Buna baxmayaraq, insan zəkası, insan varlığı, ümumiyyətlə, materiya olmasa, zaman nəyi, kimi dəyişdirəcək? Biz olmasaq, zaman necə işləyəcək, nə ilə işləyəcək? Bu baxımdan üsyanın mahiyyəti elə zamanın mahiyyətidir.

Asi olmaq tarixin bütün dövrlərində, bu gün də qəbul edilmir və edilməyəcək. Asilik zamanı aşan bir şeydir. Əgər hər üsyan öz deqiq vaxtında olsaydı, o zaman üsyan olmazdı. Asiliyin bir zəka ünsürü olduğu da elə məhz buradan anlaşılır. Heç bir dahi

oturub öz zamanını gözleməyib. Gecənin qarantılığını sabahın Günəşi aydınlatmayıdı, o zaman, o, gecə olmazdı! Üsyankar zəka sabah olmadan gecəni aydınlatmayı bacaranıdır! Ziddiyyətli görünür. Əlbəttə, biz yuxarıda aydınlanmanın bir zaman məfhumu olduğunu söylədik. Ancaq zamanı gəlməyən aydınlıq qarantılıdır?! Bizcə isə gecənin aydınlığı, sabahın Günəşindən daha işıqlıdır. Qaranlığa üsyan etməklə, zaman sürətlənir, zəka sürətlənir! Zəka zamanı qabaqlayır. Ancaq o zəka həmin o zaman gəlməyincə, ehtiyaca çevrilə bilmir. Bax, dahilərin bədbəxtliyi burasındadır. Çünki əvvəldə də söylədiyimiz kimi, zaman hesablanmış xoşbəxtlikdir!

Düşünənlərlə digərlərinin fərqi ondadır ki, birincilər ehtiyacı əvvəlcə öz içlərində hiss edirlər. Onlar əvvəlcə özlərinin yeni harmoniyaya möhtac olduqlarını görürlər. Əslində, düha müdhiş bir eqodur! Şəxsiyyətin zamanla mücadiləsi şəxsiyyətin məğlubiyətinə, zamanın isə qələbəsinə gətirib çıxarır. Ancaq məğlub olan şəxsiyyət, qalib olan zamanın işini görür. Düha sanki zamanın mətbəxidir. Dahilərin beyni zaman, gerçəklik adlı ağacın köküdür. Zaman dahilərə möhtacdır. İnsan zəkası olmasa, zaman öz sabahına nə götürəcək?! Üsyan olmasa, zamanın gələcəyi varmı?

Ancaq zəkanın adı üstündə - üsyan! Dediyimiz kimi, heç kim və heç bir zaman üsyanı və üsyankarların həzm etməyib. Bu paradoksun özü həyatın ən optimal mühərriki

dir. Zaman sıradan yaşamları sevir. Çünki sıradan yaşayanlar da həmin zaman üçün yaşayırlar. Onlar bunu bilərəkdən etmirlər. Sadəcə, onların sıradışı olmaq ehtiyacı yoxdur. Sıradışı olanlar, yeni bu ehtiyacın sahibi olanlar, dolayısı ilə zamanın sevmədikləri də bunu bilərəkdən etmirlər. Onların buna ehtiyacı var! Dahilər yenilənməyə möhtacdırlar. Onlar tükənmiş və tükətmüş insanlardır. Onlar bəşəriyyətin tabağındakı hər şeyi yeyib bitiriblər! Yeni dada, yeni qoxuya, necə deyirlər, yeni qana ehtiyac var! Adını çəkdiyimiz eqonun bir ucu da buraya bağlıdır. Həyat başqa şeydir, mövcud həyat başqa şey. Dahilərin üsyanı həyata deyil, mövcud həyatadır. Çünki mövcudluğun davamı dəyişməklə mümkündür ki, bunun da adı həyatdır. Mövcud olanı dəyişməyin ilk addımı isə ona üsyan etməkdir. Üsyan yox etməkdir deyil, yeniləməkdir ki, zətan yox etməkdir deyil. Həyatın genləri bir-birinə elə bağlıdır ki, hər şey özündən əvvəlkindən doğulur. Ancaq doğuluş, bilindiği üzrə, çox çətin, zorlu və ölümcül dərəcədə fədakar bir aktdır. Düzdür, doğuluş zamanın diktəsidir, ancaq, zaman bu qədər güvənilecək bir şey olsaydı, həmin bu zəncirləmə reaksiya çox rahat və rəvan gedərdi. Üsyanın bir baxımdan mahiyyəti də ölümcül və qeyri-rəvan axışın zorla, güclə, çətinliklə və ən başlıcası, istəyərək, iradə edərək, zəka ortaya qoyaraq, gerçəkləşməsidir!

Fəxrəddin Salim

qanlı çevrilişlərlə nəticələnir. Karl Marks dünya proletariyatının inqilabını gözləyirdi. Ancaq nə qədər dahiyənə olsa da, bu inqilab, sadəcə riyazi hesablamalarla məhdudlaşdı. Lenin isə bu hesabları gerçəyə çevirmədi, sadəcə qan tökdü, milyonlarla insanı zəka və zaman baxımından yüz illərə gəriyə atdı! Niyə? Çünki, hər ikisi - birinin əlində qələm, o birinin əlində süngü olmaqla, filosof idilər! Elmin və incəsənətin üsyanı isə toplumsal deyil və toplumsal hərəkətləmələrə də möhtac deyil. Halbuki, bir simfoniyanın kütləvi triumfu heç bir siyasi liderin və ideologiyanın kütləviliyindən geri qalmır və əksinə, çox-çox irəli gedir. Sadəcə, dediyimiz kimi, dahiləri səhnədə yumurta atəşinə tutanlar az bir müddət sonra onlara heykəl qoyur. Elmin və incəsənətin siyasi fəlsəfədən üstünlüyü, ən azından bundan ibarətdir ki, alim və sənətkarlar şübhə və nifrətlə anılmaz. Onlar bəlli bir kəsimin, müəyyən bir kimsələrin dahisi deyil. Müəyyənlik, ictimai təyinat deyilən nəsnə çox bəxtsiz, çox tələsiz bir şeydir. Tarix boya dini, ruhani cərəyanlarla da bu, baş verib. Ən mütərəqqi mistik cərəyanlar belə, sonunda mütləq şəkildə ictimailəşib, hətta siyasiləşib və beləliklə də müəyyənlik, təyinat qazanıb - yeni ölüb! Çünki yerini dəyişməyən, müəyyən edilən yeganə məkan məzardır! Diri olan isə hər yerdədir. Elm və incəsənət də diri olduğu üçün heç kimin deyil, heç bir təyinatə mənsub deyil. Qəti şəkildə əminəm ki, musiqi bir din olsaydı, heç zaman ümumbəşəri və əbədi yaşar olmazdı. Əgər musiqi, rəssamlıq, memarlıq, ədəbiyyat və küll halında elm özündə bir ideologiya, təyinat və sözlün məhdud mənasında hədəf daşısaydı, o zaman üsyankar və dahi insanlar bekar qalardı! Əgər Marks ölübsə və yaxud da bu gün bəlli kəsimlər üçün diridirsə, deməli, o, dahi deyil! Kiçik bir sənət əsərinin müəllifi isə əsl dühadır. Çünki onun müəyyənliyə, zamana və ən əsası, dünyəvi qələbəyə ehtiyacı yoxdur. İnsanlara xoşbəxtlik nəsis etmək istəyi o qədər gülcükdür ki, bunun üçün dahi yox, sadəcə, ən yaxşı halda xəstə düşüncəli xəyalpərvər olmaq yetərlidir. Dahi, əvvəlcə özünü xoşbəxt edəndir - bitmiş bir əsərin əlyazmasını büküb, onu müqəddəs, səmavi kitab kimi elə almağın həzzi dünyadakı bütün yalançı xoşbəxtliklərdən üstündür! Çünki zamanı xoşbəxtliklərdən üstündür! Çünki zamanı xoşbəxtliklərdən üstündür! Çünki zamanı xoşbəxtliklərdən üstündür! Bəşəriyyətə epidemiyə kimi yayılacaq! Van Qoqun sarı bədbəxtliyi özündən sonra bəşəriyyəti bax belə xoşbəxt etdi! Ancaq xəstə rəssam bunu bilmirdi, ən əsası, o, bunu istəmədi və bu ona lazım deyildi - yəni insanların xoşbəxt etməklə, başqaları üçün yaşamaq! Pafosdur, yalandır, riyakarlıqdır!!! Bəxş edilən xoşbəxtlik əvvəlcə doğulmalı və öz sahibinin üzərində sınaqdan çıxmalıdır. Əks təqdirdə, o, heç kimi xoşbəxt edə bilməz. Bəli, gün gələcək, Qustav Maleri hər kəs onun özünü eşitdiyi kimi eşidəcək! Bax, dahilərin ikinci oyanışı budur! Mənasız, sıradışı yaşama üsyan edən məna! Həqiqətən də heç bir məna üsyanından başqa bir şey deyil. Mənasızlığa üsyan, zamanın yorğun və tutqun üfüqünə üsyan, vaxtın sevgilisi olan qanunlara üsyan, nəhayət, zamanın xilaskarı olan zamansızlıq!

Yenilik zamanın tələbidir, ancaq dahilərin gözü olmasa, zaman özü də həmin ehtiyacı ödəyə bilməyəcək. Süni deyil bu, zorla, mexaniki güclə deyil. Bu proses nə qədər ağırlı olsa da, bir o qədər təbii və məcburidir. Bəli, təbii məcburiyyətdir. Çünki təbiət özü ixtiyarı deyil, cəbri xəlf olunmuşdur!

Məna üsyanı! Ümidim hər zaman öz mənasızlığımıza olan üsyanıdır! Çünki mənim mənasızlığım zamanın tələbidir!